

ŠKOLA V PREVENCII SOCIÁLNO-PATOLOGICKÝCH JAVOV U ŽIAKOV ZO SOCIÁLNE ZNEVÝHODNENÉHO A VÝCHOVNE MENEJ PODNETNÉHO PROSTREDIA

Jozef LIBA

Súhrn: *V komplexe problémov, ktoré súvisia s nárastom sociálno-patologických javov, je závažným vysoká frekvencia kontaktov s návykovými látkami u žiakov mladšieho školského veku. Vymedzený problém je osobitne komplikovaný u detí zo sociálne znevýhodneného a výchovne menej podnetného prostredia, kde dominuje zastúpenie rómskych žiakov. Rodinná výchova v tomto prostredí nevytvára podmienky pre zodpovedajúce štruktúrovanie a stabilizáciu prozdravotných postojov, preto zdôrazňujeme zodpovednosť a formatívny potenciál primárnej školy v procese výchovy k zdraviu.*

Kľúčové slová: *prevencia, sociálno-patologické javy, edukácia, primárna škola*

Sociálno-patologické javy ako spoločensky nežiaduce predstavujú skutočnosti, činnosti a formy správania, ktoré sú v nesúlade s tým, čo je považované za uznávané, štandardizované, očakávané a vyžadované. V súčasnosti do skupiny spoločensky nežiaducich javov a problémov zahrňujeme široké spektrum prejavov s rôznym stupňom spoločenskej závažnosti od kriminality, delikvencie, samovražednosti, prostitúcie, agresivity, šikanovania až po patologické závislosti (hráčka, kultová, drogová, na internete, workoholizmus a ďalšie).

V kontexte uvedených spoločenských problémov je osobitne znepokojujúcim nárast zastúpenia a frekvencie viacerých sociálno-patologických javov, a to už v tých etapách ontogenézy, ktoré sú formatívne určujúce. Konkretizáciou je skutočnosť, že za obdobie rokov 1989–2001 narástla kriminalita detí a mládeže vo veku 6–18 rokov o 76 % (Zelina, 2004). Podľa informácii Generálneho sekretariátu Výboru ministrov pre drogové závislosti a kontrolu drog (GSVMDZKD) z roku 2004 vyše 65 % mládeže medzi 15 až 20 rokom pravidelne užíva nejaký druh drog (Jablonický, 2006). Osobitne negatívnym ukazovateľom sú kontakty a skúsenosti detí s návykovými látkami (alkohol, tabak), kde Chmelová (2003) uvádza zníženie veku pri prvej vyfajčenej cigarete z 12,94 rokov na 10,35 roka. Nociar (2004)

vymedzuje vek prvých kontaktov nasledovne – deti do 15 rokov v priemere pivo ochutnajú po prvý krát vo veku 9,4 rokov, víno 10,1 rokov a liehoviny vo veku 10,7 rokov. Zaujímavá je v uvedenom kontexte takmer lineárna signifikantnosť, ktorá potvrdila, že respondenti, ktorí priznali vyfajčenie celej cigarety, až v 87 % priznali aj konzumáciu alkoholu. Naopak zo súboru respondentov odmietajúcich konzumáciu alkoholu 85 % uviedlo, že nikdy nevyfajčilo celú cigaretu. Údaje o stave drogovej problematiky v Slovenskej republike publikované v roku 2006 (NMC, GSVMDZKD pri Úrade vlády SR) uvádzajú viacero znepokojujúcich zistení, napr. skúsenosti s fajčením v súbore žiakov ZŠ (10–15 rokov) uviedlo 52,5 % respondentov (57 % chlapcov a 47,6 % dievčat), prvý kontakt s alkoholom vo veku do 15 rokov priznáva až 70,3 % žiakov.

Dlhodobou nepriaznivým parametrom je sociálna-patológia detí vyrastajúcich v sociálne znevýhodnenom a výchovne menej podnetnom prostredí, kde dominujú rómske deti. Sociálne znevýhodnené prostredie limituje saturovanie navonok „štandardných“ požiadaviek a potrieb výchovy detí (knihy, hračky, športové náčinie, výlety, krúžky, štruktúra a obsah voľného času a pod.). Výchovne menej podnetné prostredie je nezriedka spojené so sociálne znevýhodneným prostredím a je charakterizované nedostatočnými podnetmi (bio-psychickými a socio-kultúrnymi) pre optimálny vývin dieťaťa. Kombinácia formulovaných skutočností obmedzuje uspokojovanie základných biologických, psychických a sociálnych potrieb, spôsobuje výchovnú zanedbanosť, predikuje problémy už na začiatku školskej dochádzky a tým významne limituje vyvážené rozvíjanie kognitívnej, afektívnej a psychomotorickej stránky osobnosti. Dôsledky sociálnej, kultúrnej a jazykovej inkompatibility sa prejavujú v mentálnom a emocionálnom zaostávaní, v sociálnej a výchovnej maladjustácii s prejavmi akými sú napr. nevypočítateľné a agresívne správanie, neslušné vyjadrovanie, záškoláctvo, krádeže a iné spoločensky nežiaduce prejavy.

Etiológia sociálnej patológie rómskych detí a mladistvých vrátane problémov s návykovými látkami má svoj pôvod a dôvod v rodinnom prostredí. Ako určujúci tu vnímame fenomén identifikácie sa detí so správaním rodičov, s celkovou štruktúrou a obsahom fungovania časti rómskych rodín. Ako uvádza Bačová (1990), rómska rodina predstavuje iný demografický typ, ktorý charakterizuje :

- *nízky vek na začiatku života v partnerskom zväzku a nízky vek žien pri pôrode,*
- *značný podiel detí,*
- *menší podiel ľudí v poproduktívnom veku,*
- *viacčlenné domácnosti,*
- *vyšší podiel úplných rodín s deťmi do 15 rokov,*
- *spoločné bývanie niekoľkých generácií pokrvných príbuzných a spoločné hospodárenie.*

V súčasnosti sa k týmto charakteristikám pridružujú :

- *ekonomické obmedzenia súvisiace so zlou sociálnou situáciou rodín,*
- *trvalo vysoká miera nezamestnanosti,*
- *nedôvera k vonkajšej realite, vnímanie školy ako represívnej inštitúcie,*

- *nízka vzdelanostná úroveň rodičov,*
- *nepripravenosť, nezrelosť rómskych matiek (stávajú sa matkami veľmi mladé, častokrát dosiahnutím pohlavnej zrelosti) prijať zodpovednosť za výchovu detí,*
- *nedostatočné postavenie vzdelania v ich hodnotových kritériách rodičov,*
- *odlišný rečový vývin detí (neznalosť slovenského jazyka, ktorý je vyučovacím jazykom) spôsobený tiež chýbajúcou predškolskou prípravou,*
- *nedostatočná starostlivosť o deti a ich zanedbávanie,*
- *skorý kontakt s návykovými látkami (alkohol, tabak, solvenciá),*
- *vyššie ukazovatele agresivity a asociálnych tendencií,*
- *vysoký podiel na páchaní priestupkov a trestných činov,*
- *koncentrovanie na prítomnosť, nedostatočný zmysel pre plánovanie, vymedzovanie a plnenie cieľov,*
- *vysoký stupeň závislosti od systému štátnej sociálnej podpory.*

Bez nároku na generalizovanie je možné rómsku rodinu charakterizovať ako mnohopočetnú s dlhodobo vykazovanými znakmi nízkej ekonomickej, vzdelanostnej, kultúrnej a hygienickej úrovne. Pôsobenie rómskej rodiny determinované psychosociálne a kultúrne má svoj špecifický priemet v takej štruktúre a obsahu „výchovy“ rómskych detí, kde patrí aj nenáležitá akceptácia kontaktov, prípadne užívania návykových látok (alkohol, tabak, solvenciá). Dysfunkčná rodina, v kontexte plnenia výchovných funkcií, signifikantne limituje úspešnosť socializácie, úspešnosť osvojenia spoločensky akceptovaných návykov, zručností a hodnôt, nedostatočne rozvíja individuálnu zodpovednosť za vlastné konanie a tým nezriedka podnecuje zvyšovanie zastúpenia a frekvencie sociálno-patologických javov. U detí z takýchto rodín sa vytvára sociálno-výchovný deficit ako rizikový faktor s možným prejavom v socio-kultúrnej rezistencii. Socializačný a adjustačný problém rómskych detí sa premieťa v absencii motivácie k učeniu, v učebných výsledkoch s dominanciou nižšej výkonnosti.

Ďuríčková (2000) uvádza niektoré fakty týkajúce sa vzdelávania Rómov:

- rómske deti 30x častejšie ukončujú povinnú školskú dochádzku skôr ako v 8. ročníku,
- takmer 90 % Rómov neprekročilo hranicu základného vzdelania,
- rómske deti dostávajú 5x častejšie zníženú známku zo správania,
- už v 1. triede prepadá 22 % rómskych detí,
- rómski žiaci vo všeobecnosti prepádajú 14x častejšie,
- 25 % rómskych detí spadá do pásma verbálnej debility,
- 42 % rómskych detí navštevuje špeciálnu základnú školu.

Vašečka (2002) konštatuje, že stredné odborné vzdelanie s maturitou má 6,5 % a vysokoškolské vzdelanie 0,6 % slovenských Rómov.

Výskum Horňáka (2001) týkajúci sa vplyvu prostredia na školskú úspešnosť priniesol viaceré závažné zistenia:

- 23,81 % opýtaných rómskych rodičov priznáva negramotnosť a 26,19 % je pologramotných,

- až 93 % prospechovo slabších žiakov (žiaci, ktorí mali na vysvedčení aspoň jednu štvorku – ďalej PSŽ) pochádza z rodín s najnižším príjmom,
- vo výberovom súbore rómskych rodín je 100 % nezamestnanosť matiek,
- v skupine PSŽ má 46,34 % otcov a 59,52 % rómskych matiek neukončené základné vzdelanie,
- v súbore PSŽ sa nezaujima o školský prospech svojich detí až 58,14 % rodičov a vyše 20 % sa nevedelo k tejto téme vyjadriť,
- pre 90,70 % PSŽ je materinským jazykom rómsky jazyk.

Výskum Hroncovej a Šebiana (2006) dokumentuje koreláciu medzi páchaním trestnej činnosti a vzdelanosťou Rómov. Uvedení autori konštatujú najväčšie zastúpenie trestnej činnosti u tých príslušníkov rómskeho etnika, ktorí majú základné, resp. neukončené základné vzdelanie. Varujúcou je skutočnosť, že podiel detí a mladistvých na celkovej kriminalite rómskeho etnika predstavoval 35 % až 40 %, pričom podiel maloletých detí od 6 do 15 rokov bol vyšší ako podiel mladistvých od 15 do 18 rokov. Tolerantné postoje rómskej rodiny k spoločensky nežiaducim formám správania, ich nekorigovanie, nízke zdravotné povedomie, odlišná hodnotová orientácia sa premietajú v školskej neúspešnosti detí, v nechuti niečo meniť. Výsledkom prezentovaných zistení a ukazovateľov je zlyhávajúce širšie socializácie a ďalšie prehlbovanie sociálnej izolácie príslušníkov rómskeho etnika.

Monitoring rómskych žiakov (1012 respondentov – rómski žiaci 3. ročník bez diferenciacie podľa veku) základnej školy s cieľom poznať, analyzovať a zhodnotiť prvé kontakty a aktuálne skúsenosti s návykovými látkami (alkohol, tabak, solvenciá) u nich samotných, v rodinách a v komunite (Liba, 2006) umožnil konštatovať pitie alkoholu a fajčenie (zriedkavo prechavé látky – spomenutý toluén) už v mladšom školskom veku, v niektorých prípadoch v predškolskom veku, nevedomovanie si škodlivosti alkoholu a tabaku, ktoré sú vnímané ako bežná súčasť života. Uvedený monitoring korešponduje s výsledkami výskumu Hroncovej a kol. (2004), aj keď v obidvoch prípadoch je hodnovernosť zisteného limitovaná prístupom rómskych žiakov (rodičov) – tendencia uvádzať očakávané, uvádzať polopravdy, vymýšľať si, tiež neporozumenie, nechota a nedôvera.

Napriek formulovaným obmedzeniam výsledky realizovaných výskumných vstupov dovoľujú identifikáciu tendencií a istý stupeň generalizácie. Ide o nasledovné:

- nedostatočná starostlivosť o deti a ich zanedbávanie,
- nevedomovanie si škodlivosti alkoholu a tabaku,
- začiatky užívania už v skorých etapách ontogenézy – mladší školský vek, v niektorých prípadoch predškolský vek,
- dominancia chlapcov (v skúmanom súbore respondentov) vo vzťahu pitia alkoholu a fajčeniu,
- tolerancia rodiny vo vzťahu k užívaniu návykových látok,
- nízke zdravotné povedomie, ignorovanie psychohygienických zásad, zásad správnej výživy, osobnej a komunálnej hygieny,
- nedostatočné využívanie výchovného potenciálu školy,

- istá predpojatosť učiteľov prejavená v nízkom očakávaní vo vzťahu k rómskym žiakom.

Tieto skutočnosti limitujú štruktúru a rozsah sociálnych kontaktov so širšou komunitou, čo nesporne ochudobňuje psychosociálny vývin detí. Uvedené zistenia vyžadujú, napriek každodennej empirii prezentujúcej skôr neúspech pôsobenia spoločenských zložiek vrátane školy, cieľavedomú analýzu, hodnotenie, komparáciu, redefiníciu a modifikáciu všetkého, čo je doposiaľ považované za relevantnú primárnu prevenciu. Určite neexistuje jednotná schéma, keďže tu konštatujeme veľkú heterogénnosť prejavenu a determinovanú lokálnymi špecifikami v rámci rómskej komunity. Napriek tomu a bez ohľadu na multikauzálnosť a multiaspektivosť uvádzaných problémov platí, že určujúcim predpokladom pozitívneho posunu je vzdelanosť. Ako uvádza Portík (2003), zmena spoločenskej pozície a vyriešenie problémov vo vzťahu k majoritnej spoločnosti je podmienená vzdelávaním a vzdelanosťou Rómov. Škola, učitelia sú jediným predpokladom premysleného, cieľavedomého, komplexného a kontinuálneho informatívneho a formatívneho pôsobenia na rómske deti.

Opirajúc sa o empirické skúsenosti učiteľov, publikované poznatky a odporúčania (napr. Hroncová a kol., 2004, Liba, 2007) uvedieme niektoré východiská pre prácu školy v procese podpory zdravia ako primárnej prevencie, ktoré zasahujú, okrem problémov s návykovými látkami, širšiu oblasť sociálno-patologických javov a akcentujú špecifiká rómskych žiakov:

- rešpektovanie individuálnych a skupinových potrieb rómskych žiakov pri zohľadňovaní lokálnych špecifik spôsobených existujúcou vnútornou atomizáciou etnika na báze sociálnej a geografickej,
- prispôbenie obsahu a metód pôsobenia odlišnostiam, návykom, spôsobilostiam, skúsenostiam, schémam myslenia a tempu rómskych žiakov,
- priame vedenie alebo napomáhanie pri organizovaní činností vo voľnom čase, využívanie prirodzeného záujmu detí, podpora prejavovým záujmom,
- využívanie blízkych a pozitívnych výchovných vzorov, zviditeľňovanie úspešnosti,
- vysvetľovanie spoločenských noriem, nácvik komunikačných, spoločenských zručností a riešenia konfliktov,
- flexibilné aplikovanie stratégií, poznatkov, programov, koncepcií predstavujúcich prozdravnú intervenciu do prostredia s odlišnou jazykovou, sociálnou a kultúrnou úrovňou,
- organizovanie spoločenských aktivít za účasti rodičov a žiakov s cieľom prezentovať význam vzdelania a potrebu starostlivosti o vlastné zdravie,
- cieľavedomá graduálna a postgraduálne príprava učiteľov, asistentov učiteľa, učiteľov – koordinátorov prevencie a ďalších výchovných pracovníkov v uvedenej oblasti pôsobenia,
- zvýhodnenie (úväzkové, finančné) učiteľov vzhľadom na zaťaženosť vyplývajúcu z nerovnakej východiskovej a aktuálnej situácie v rómskych triedach alebo v triedach s majoritou rómskych žiakov,
- zvýšenie, rozšírenie počtu hodín vzdelávania a výchovy s významnou participáciou pôsobenie asistenta učiteľa ako podporného pedagóga,

- zavedenie povinnej predškolskej prípravy rok pred vstupom do 1. ročníka ZŠ, resp. prípravných (nultých) ročníkov ako prostriedkov efektívizácie pri začleňovaní rómskych detí do prvých ročníkov ZŠ,
- využitie (modifikované obnovenie) „celodenného výchovného systému“ ako systémovej suportívnej stratégie formovania osobnosti rómskeho žiaka,
- možné uplatnenie konceptu kompenzačnej edukácie ako systému činností podporujúcich vzdelávanie znevýhodnenej populácie (kompenzačné kurikulum ako forma vnútorne diferencovaného systému edukačných postupov),
- zváženie možností uplatnenia (premyslene a cieľavedome) niektorých prvkov pozitívnej diskriminácie s cieľom zredukovať východiskové deficity a rozvinúť existujúce predpoklady pre rovnosť sociálnej realizácie. Aj keď ide o cieleňú podporu skvalitneniu vzdelávania rómskej minority, takéto prístupy sú v našich podmienkach legislatívne obmedzené, častokrát nepochopené a nejednoznačne prijímané,
- sociálne zvýhodnenie rodín, ktoré preukázateľne podporujú školskú dochádzku a školské výsledky detí,
- cieľavedomé a kontinuálne realizovanie výchovy k zdraviu (univerzálna prevencia) ako integrálnej súčasťi kurikula školy,
- rozvíjanie, podpora a aktualizovanie permanentného informačného systému zameraného na výchovu k zdraviu,
- intencionálna spolupráca s ďalšími poradenskými zariadeniami a inštitúciami s cieľom začlenenia rómskej komunity (detí) do širšieho sociálneho kontextu,
- koordinácia činnosti subjektov prevencie – štátna správa, samospráva, zdravotnícke zariadenia, masmédiá, školstvo, policajný aparát, cirkvi, občianske združenia a nadácie a ďalšie.

Etiológia rómskej sociálnej patológie vrátane problémov s návykovými látkami je dominantne determinovaná psychosociálnymi faktormi, najmä rodinným prostredím. Riešenie problémov s návykovými látkami u rómskych detí, ak má priniesť aspoň čiastkové pozitívne výsledky, vyžaduje cieľavedomú, kontinuálnu spoluprácu školy s rómskou rodinou. Bez takejto spolupráce je účinnosť akýchkoľvek prístupov problematická. Vieme na základe historickej i aktuálnej skúsenosti, že neexistuje univerzálna edukačná stratégia kompenzujúca kultúrne a výchovné znevýhodnenia rómskych žiakov. Musíme si uvedomiť, že školské prostredie založené na vnímaní žiakov ako homogénnej sociálnej skupiny, preferujúce rovnaké edukačné ciele, formy, metódy, prostriedky a kritériá nevytvára podmienky pre akceptovanie sociokultúrnych špecifik a individuálnych odlišností rómskych žiakov. Úspech je možný len prispôsobením kurikula špeciálnym pedagogickým potrebám a osobitostiam znevýhodnených žiakov. Takto formulované „východisko“ je imperatívom pre všetkých na výchove participujúcich činiteľoch tak, aby obsahový a procesuálny rozsah školského kurikula predstavoval diferencovaný systém intervenčných postupov, aby podporné edukačné prístupy akceptovali individualizáciu vyučovania počnúc predškolskou výchovou až po trvanie celej povinnej školskej dochádzky. Kompenzačná a diferencovaná edukácia pritom musí mať širší kontext implikujúci rodinu a komunitu v ktorej žiaci žijú, musí sa

opierať o taký profesiogram budúcich učiteľov, ktorý je predpokladom vnímania a práce so školským kurikulumom ako s otvoreným systémom prispôsobujúcim sa špecifikám a potrebám príslušného etnika, napr. rómskeho.

Literatúra:

- DURÍČEKOVÁ, M. *Edukácia rómskych žiakov*. Prešov: MC, 2000.
- HORNÁK, L. Rodina ako determinujúci činiteľ školskej úspešnosti rómskych žiakov. In RO-SINSKÝ (ed.) *Vzdelávanie Rómov dnes a zajtra. Zborník*. Nitra: PF, UKF, 2001.
- HRONCOVÁ, J. a kol. *Sociálna patológia*. Banská Bystrica: PF, UMB, 2004, 191 s. ISBN 80-8055-926-0
- HRONCOVÁ, J.; ŠEBIAN, M. Výskum kriminality a delikvencie u Rómskeho etnika s osobitným zreteľom na deti a mládež. In *Zborník vedecko-výskumných prác z riešenia štátnej objednávky „Zvyšovanie úrovne socializácie rómskej komunity prostredníctvom systémov vzdelávania sociálnych a misijných pracovníkov a asistentov učiteľa“*. Banská Bystrica: PF, UMB, 2006, s. 79–95. ISBN 80-8083-231-5
- CHMELOVÁ, M. *Hranica prvej cigarety sa znížila na 10 rokov*. Bratislava: Štátny fakultný zdravotný ústav. Národná Obroda, 3. 12. 2003, s. 5.
- JABLONICKÝ, J. Participácia mládeže pri naplňovaní stratégie protidrogovej politiky spoločnosti. In *Sborník příspěvků z X. ročníku konference s mezinárodní účastí SOCIALIA, 2006*. Hradec Králové: PdF, UHK, 2006, s. 300–305. ISBN 978-80-7041-741-6
- KOSOVÁ, B. Analýza možností vzdelávania rómskej minority z hľadiska charakteru školského systému. In *Zborník vedecko-výskumných prác z riešenia štátnej objednávky „Zvyšovanie úrovne socializácie rómskej komunity prostredníctvom systémov vzdelávania sociálnych a misijných pracovníkov a asistentov učiteľa“* Banská Bystrica: PF, UMB, 2006, s. 23-41. ISBN 80-8083-231-5
- LIBA, J. *Výchova k zdraviu a prevencia drogových závislostí*. Prešov: FHPV, PU, 2002, 120 s. ISBN80-8045-271-7
- LIBA, J. Skúsenosti a frekvencia kontaktov rómskych žiakov s návykovými látkami. In *Zborník príspevkov „Zvyšovanie úrovne socializácie rómskej komunity“*. Prešov: PF, PU, 2006, s. 129–134. ISBN 80-8068-449-9
- LIBA, J. *Zdravie v kontexte edukácie*. Prešov: PF, PU, 255 s. ISBN 978-80-8068-539-3.
- NOCIAR, A. *Prieskumy o drogách, alkohole a tabaku u slovenskej mládeže*. Bratislava: veda, 2004, 219 s. ISBN 80-224-0832-8
- PORUBSKÝ, Š. Náčrt východísk vytvárania modelu kompenzačnej edukácie. In *Zborník vedecko-výskumných prác z riešenia štátnej objednávky „Zvyšovanie úrovne socializácie rómskej komunity prostredníctvom systémov vzdelávania sociálnych a misijných pracovníkov a asistentov učiteľa“*. Banská Bystrica: PF, UMB, 2006, s. 8–22. SBN 80-8083-231-5
- PORTÍK, M. 2003. *Determinanty edukácie rómskych žiakov*. Prešov: PF, PU, 2003, 177 s. ISBN 80-8068-155-4

- Stav drogových závislostí a kontrola drog v Slovenskej republike – správa pre EMCD-DA- Národné monitorovacie centrum pre drogy*, 2006. Bratislava: GSV-MDZKD pri Úrade vlády SR, 133 s. ISBN 978-80-88707-73-8
- VAŠEČKA, M. *Súhrnná správa o Rómoch a na Slovensku*. Bratislava: IVO, 2002, 911 s. ISBN 80-88935-41-5
- ZELINA, M. Možnosti akcelerácie rómskych žiakov. In *Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie „Rómske etnikum v systéme multikultúrnej edukácie“*. Prešov: PF PU, 2000, s. 10 - 21. ISBN 80-8068-022-1
- ZELINA, M. *Teórie výchovy alebo hľadanie dobra*. Bratislava: SPN, 2004, 231 s. ISBN 80-10-00456

SCHOOL IN PREVENTION OF SOCIAL-PATHOLOGICAL PHENOMENA IN PUPILS FROM SOCIALLY-DISADVANTAGED AND EDUCATIONALLY LESS INSPIRING ENVIRONMENT

Abstract: One of the major problems related to the growing number of social-pathological phenomena is the extent of drug consumption in primary school children. This problem is especially serious in children from socially handicapped and educationally less inspiring environment, dominated by Romany pupils. Family education in this environment does not establish the conditions necessary for desired structuring and stabilization of health-favouring attitudes. Therefore, the paper puts emphasis on responsibility and the shaping potential of primary school in the process of health-oriented education.

Key words: prevention, social-pathological phenomena, education, primary school